

ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ І ЧИННИКІВ, ЯКІ НА НЕЇ ВПЛИВАЮТЬ У ПЕРІОД ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

КОЗЬМУК Наталія Ігорівна - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи УБС НБУ м. Київ

УДК 336.7

В статті проведена оцінка стану ліквідності банківської системи та основних фінансово-економічних показників в період фінансової нестабільності 2007-2010 років та посткризовий період. Указані недоліки в діяльності центрального банку та шляхи вирішення негативних наслідків цих дій.

Ключові слова: ліквідність банківської системи, центральний банк, кризові явища, фінансова нестабільність, кредитно-інвестиційний портфель, капітал банку.

Постановка проблеми

У сучасних умовах негативного впливу наслідків фінансової кризи на діяльність банківської системи суттєво зростає необхідність використання сучасних методів оцінки та аналізу банківської ліквідності, оскільки її втрата може стати причиною втрати коштів або навіть банкрутства банків. Таким чином, процес вдосконалення, розробки та застосування сучасних методів оцінки та аналізу стану банківської ліквідності набуває все вагомішого значення.

Стан дослідження

Дослідженням різних аспектів впливу регулювання банківської діяльності на ліквідність та забезпечення стабільності банківської системи присвячено наукові публікації економістів сучасності: Барановського О., Васюренка О., Гальчинського А., Гребеник Н., Гриценка А., Д'яконової І., Джулая В., Коваленко В., Костогриз В., Кривенко Л., Кузнецової А., Лютого І.,

Міщенко В., Мороза А., Науменкової С., Петрика О., Примостки Л., Шелудько Н., Шевчука В. та інших.

Мета статті

Полягає у дослідженні та аналізі основних фінансово-економічних показників діяльності банківської системи, проведенні їх ґрунтовної та неупередженої оцінки.

Виклад основного матеріалу

Проаналізуємо фінансові показники діяльності банків України протягом періоду 2007-2013 років. Станом на 01.01.2007 р. кількість зареєстрованих банків складала 193, у 2008-2010 рр. їх кількість істотно не змінилась, і складала 198 і 197 одиниць відповідно. У посткризовий період станом на 01.01.2011 р. кількість банків зменшилась на 3, а вже у 2012 р. в цей самий час банківську систему України представляло 198 установ. Кількість банків за Реєстром станом на 01.01. 2013 року складала 176 установ, а на кінець 2013 року – 183 установи.

Щодо кількості діючих банків, то станом на 01.01.2007 р. провадило діяльність 170 банків, на 01.01.2008 р. – 175 установ, на 01.01.2009 р. – їх кількість збільшилась на 9 і склала 184. На 01.01.2010 р. у десяти банках України введено тимчасову адміністрацію, за 14 банками схвалено рішення щодо ліквідації. З метою підтримки стабільності банківської системи уряд України був вимушений у 2009 р. провести рекапіталізацію трьох банків на загальну суму

9,5 млрд. грн. Відтак на початок 2010 р. ситуація мало змінилася – на національному фінансовому ринку працювало 182 банки, а в посткризовому періоді – 2011 р. – початку 2012 р. – 176 банків. Початок 2013 року також мало чим змінив ситуацію – 176 банківських установ мали банківську ліцензію, наприкінці 2013 року – 181 установа.

Із поглибленням кризових явищ, а також в посткризовий період збільшилася кількість банків з 100-відсотковим іноземним капіталом: на початку 2007 р. кількість таких установ складала 13, у 2008 р. їх кількість зросла на 4 одиниці, і збереглася на цьому ж рівні й 2009 р. У 2010 р. – додається ще один банк, і всього на ринку працюють 18 банків із іноземним капіталом, а в посткризовий період – в 2011 р., кількість таких банків суттєво зросла до 20. На початку 2012 р. до цієї кількості додалося ще 2 банки з іноземним капіталом. На початку 2013 року ситуація залишилась незмінною – 22 банківські установи, і на одну установу менше в кінці 2013 року. (рис. 1).

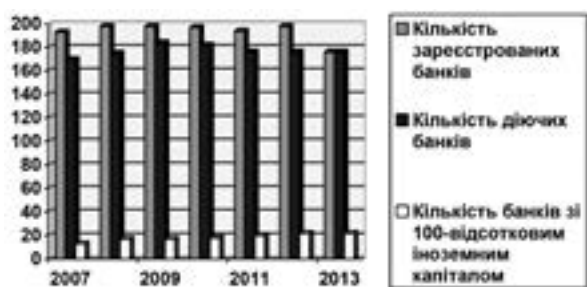

Рис. 1. Динаміка кількості банків, які функціонують на території України
Джерело: [160]

Крім загального огляду банківської системи, важливою інформацією для аналізу є розмір доходів і витрат банківської системи України, представлений у табл. 1.

Бачимо, що на початку світової фінансової кризи 2007-2010 рр. дисбаланс економічних процесів несуттєво вплинув на діяльність банків України. Зокрема, про-

тягом 2007-2009 рр. результат діяльності був позитивним. Але вже у 2010 р. доходи банків порівняно з 2009 р. скоротились на 4,3 % і склали 136,8 млрд. грн.. Витрати банків скоротились на 17,4 % і склали 149,9 млрд. грн. Від'ємний фінансовий результат по системі банків на 01.01.2011 р. склав 13,0 млрд. грн., що майже втричі менше, ніж за станом на 01.01.2010 р. (38,4 млрд. грн.) [1].

У 2012 р. доходи банків України порівняно з I кв. 2011 р. збільшилися на 2,7% і становили 35,3 млрд. грн. Витрати банків України за зазначений період скоротилися на 2,9% і становили 33,5 млрд. грн. За I кв. 2012 р. банківська система отримала прибуток у розмірі 1,7 млрд. грн. (за I кв. 2011 р. – збиток 0,2 млрд. грн.). На початку 2013 року спостерігається покращення показників діяльності – розмір доходів, у порівнянні з початком 2012 року збільшується на 7671 млн. грн., рентабельність активів складала при цьому 0,45 %. Наприкінці 2013 року розмір доходів дорівнював 151073 млн. грн., що забезпечило рентабельність активів в розмірі 0,22 %, а рентабельність капіталу складала позитивні 1,49 %.

Оцінка ліквідності, зокрема її кількісне вираження, суттєво залежить від якісної структури активів і пасивів банків. Аналіз показників діяльності банківської системи засвідчив, що до кінця 2008 р. загалом банки стрімко нарощували активи, після чого спостерігалось різке скорочення обсягу активних операцій банків (табл.2). Так, за офіційними даними НБУ на 01.01.2005 р., надані юридичним та фізичним особам кредити становили 81% від розміру кредитно-інвестиційного портфеля банківської системи; станом на 01.01.2009 вони зросли до 89,6% та знизилися на початок 2010 р. до 85% [1].

Таблиця 1

Розмір доходів і витрат банків України, млн. грн.

№	Показники	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013
1	Доходи	41645	68185	122580	142995	136848	142778	150449
2	Витрати	37501	61565	115276	181445	149875	150486	145550
3	Результат діяльності	4144	6620	7304	-38450	-13027	-7708	4899

Джерело: [157]

Таблиця 2

Динаміка активів, прибутковості і ліквідності банківської системи України
(на кінець року)

Показники	2007		2008		2009		2010		2011	
	млн. грн	зміни %	млн. грн	зміни %	млн. грн	зміни %	млн. грн	зміни %	млн. грн	зміни %
Активи (не скориговані на резерви під активні операції)	619004	175	973332	157	1001626	103	1090248	109	1211540	111
Готівкові кошти та банківські метали	18313	160	20668	113	21725	105	26749	123	27008	101
Кошти в НБУ	19120	125	18768	98	23337	124	26190	112	31310	120
Коррахаунки в інших банках	26293	142	40406	154	51323	127	67596	132	78395	116
Кредити, надані клієнтам	485368	181	792244	163	747348	94	755030	101	825320	109
Довгострокові кредити	291963	140	507715	174	441778	87	420061	95	426430	102
Прострочені кредити	6357	143	18015	284	69935	388	84851	121	79292	93
Рентабельність активів	1,5	-0,11	1,03	-0,47	-4,38	-5,41	-1,45	2,93	-0,76	0,69
Резерви під активні операції	20188	152	48409	240	122433	253	148839	122	157907	106
у т.ч. резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями	18477	151	44502	241	99238	223	112965	114	118941	105
Норматив миттєвої ліквідності, Н4, % (не менше 20 %)	53,60	-3,13	62,38	8,78	64,45	2,07	58,80	-5,65	58,48	-0,32
Норматив поточної ліквідності, Н5, % (не менше 40 %)	75,31	5,12	75,16	-0,15	72,90	-2,26	77,33	4,43	70,53	-6,8
Норматив короткострокової ліквідності, Н6, % (не менше 60 %)	39,93	2,1	32,99	-6,94	35,88	2,89	91,19	55,31	94,73	3,54

Джерело: [2, с. 370]

Упродовж 2009 р. кредитна активність банків була дуже слабкою, а результатом поточної кризи стало зростання проблемної заборгованості за кредитами. Замість кредитування основні зусилля банків були

сконцентровані на роботі з проблемною заборгованістю, враховуючи її продаж та реструктуризацію. Однак, це не допомогло поліпшити якість активів, значна частина банків зазнавала проблем з ліквідністю че-

Таблиця 3

Динаміка активів і пасивів банків України в кризовий та посткризовий періоди (на початок року, млрд. грн.)

№	Назва показника	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	01.12. 2013
1.	Активи	340	599	926	880	942	1054	1127	1263
2.	Пасиви	340	599	926	880	942	1054	1127	1263
3.	Власний капітал	43	70	119	115	137	155	175	184

Джерело: складено автором за офіційними даними НБУ [2]

Динаміка власного та регулятивного капіталів банків України
(на початок року, млрд. грн.)

№	Назва показника	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1.	Власний капітал	43	70	119	115	137	155	175
2.	Регулятивний капітал	41	72	123	136	161	178	179
3.	Зобов'язання банків	298	530	807	765	804	899	958

Джерело: складено автором за офіційними даними НБУ [1]

рез низьку якість вкладень. Так, обсяг негативно-класифікованих активів за період з 01.01.2009 по 01.01.2010 р. збільшився з 39 004,0 млн.грн. до 137 497,7 млн.грн. або на 252% [1]. Незважаючи на вжиті заходи з метою стабілізації банків, ключові ризики (втрата активів та зниження їх ліквідності) для банківської системи України залишаються і сьогодні.

Що стосується співставності розміру активів та пасивів до власного капіталу вітчизняних банків, то в кризовий та посткризовий періоди склалася така картина (табл. 3):

Показники, наведені в табл. 3, свідчать про нарощування розміру власного капіталу банків України як протягом періоду кризи, так і в посткризовий час. Порівняємо розміри власного капіталу банків та регулятивного капіталу в динаміці (табл. 4).

Із даних табл. 4 бачимо поступове зростання власного капіталу: з 42566 млн. грн. в 2007 р., до 115175 млн. грн – в 2010 р. У посткризові роки його розмір збільшився і в 2012 р. сягнув 155487 млн. грн., в 2013 – 175204 млн. грн. Подібна тенденція зростання відбувалася і продовжує відбуватися з регулятивним капіталом банків України, що, на наш погляд, свідчить про накопичення коштів з метою підтримки та забезпечення ліквідності банківської системи.

Світова фінансова криза призвела до неплатоспроможності більшої частини вітчизняних суб'єктів господарювання. Проведений нами аналіз кредитних активів домашніх господарств свідчить про значний вплив на них загальноглобалізаційних ринкових процесів і незадовільне управління банками кредитно-інвестиційним портфелем, що у підсумку суттєво погіршило фінансову стійкість банківської системи.

Станом на 01.01.2010 р. до складу загальних активів входили: готівкові кошти

та банківські метали – 21 725,2 млн. грн.; кошти в НБУ – 23 336,8 млн.грн.; кошти в інших банках – 95 359,0 млн. грн. (тобто високоліквідні активи банків склали 14,10% загальних активів); казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються та емітовані НБУ – 25 171,2 млн. грн.; інші цінні папери 12 849,4 млн. грн.; інвестиції в асоційовані та дочірні компанії – 1 314,7 млн. грн.; кредити надані клієнтам – 703 312,0 млн. грн. (в тому числі кредити, що надані суб'єктам господарювання – 474 990,5 млн. грн., кредити, що надані фізичним особам 222 537,8 млн. грн.); основні засоби та нематеріальні активи – 38 116,1 млн. грн.; дебіторська заборгованість – 26 749, 0 млн. грн.; інші активи – 14 118,9 млн. грн. [3, с. 46].

Досліджуючи кризи у банківському секторі, варто розглянути та проаналізувати регулятивний механізм з боку Національного банку з метою виявлення його недоліків у процесі подолання кризи ліквідності банківської системи. Попередження кризових явищ в економіці є одним із пріоритетних завдань влади щодо гарантування економічної безпеки. Тоді як прогнозування кризових явищ у фінансово-кредитній сфері, зокрема банківській, є гарантом фінансової стійкості системи, а отже, і фінансової безпеки країни в цілому.

Важливими факторами, що передували кризі, були значний дефіцит поточного рахунку (-3,7% ВВП у 2007 р. та -7,1% ВВП у 2008 р.), швидке нарощування зовнішнього боргу (на кінець 2008 р. він становив 103,2 млрд. доларів США, або близько 56,7% ВВП за поточним курсом) та вразливість банківського сектору, обтяженого валютними дисбалансами, необхідністю рефінансування значного короткострокового іноземного боргу (що тиснув на гривню у бік

девальвації), істотною часткою проблемних активів у кредитному портфелі (у 2007 р. обсяг споживчого кредитування домашніх господарств зріс на 96,7%, у 2008 р. – на 61,8%) [4, с. 94].

Про входження України у банківську кризу 2007 р. свідчили такі негативні процеси:

- падіння залишків на коррахунках, невиконання всіх нормативів. Зокрема, відомо, що станом на 01.01.2007 р. сума залишків на коррахунках банків становила 18,4 млрд. грн., станом на 01.01.2008 р. відбувалося підвищення залишків до 19,05 млрд. грн. А вже з початку 2009 р. прослідковувалося їх зниження до 18,60 млрд.грн. і подальше падіння до 15 млрд. грн. на початок II кв. 2009 р.;

- різке зростання неповернення кредитів. Зокрема, в банківській системі України прослідковувалася така динаміка: станом на 01.01.2007 р., прострочена заборгованість за кредитами становила 4456 млн. грн., а на 01.01.2009 р. – вже 18015 млн. грн. На початку 2010 р. відбувся її стрімкий стрибок до 69935 млн.грн. Станом на 01.01.2011 р. ситуація не покращилася і ця сума склала 84851 млн.грн. А вже на почат-

ку 2012 р. спостерігалось зменшення суми простроченої заборгованості за кредитами, і на 01.06.2012 р. ця сума склала 78315 млн. грн., що дає можливість говорити про позитивні тенденції.

Як свідчать статистичні дані, обсяги кредитування суб`єктів господарювання та фізичних осіб протягом 2008 р. зросли майже вдвічі. Проте, з початку 2009 р. спостерігається поступове скорочення обсягів кредитування банків з одночасним зростанням частки проблемної заборгованості. Так, обсяги проблемних кредитів банків у 2009 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2008 р. зросли майже в два рази. В 2010 р. частка проблемних кредитів набула загрозливих розмірів – збільшилася в майже чотири рази порівняно з 2009 р. Тільки в 2012 р. спостерігається її незначний спад.

У 2009-2010 рр. з'явилися передумови залежності розвитку банківського сектору України від втрати вітчизняного контролю за діяльністю банківської системи з макроекономічними показниками. Протягом цього періоду в Україні спостерігається активне стимулювання споживчого внутрішнього попиту за відсутності належних реформ сприяло мінімальному збільшенню реального ВВП порівняно з прогнозованим (7,3% за 2007 р. за первісного прогнозу 6,5%) за суттєвого прискорення інфляції – індекс споживчих цін у 2007 р. становив 116,6% [6, с. 5].

У свою чергу, прискорення темпів зростання доходів населення суттєво вплинуло на темпи збільшення грошової маси, що проявлялося через:

1) зростання готівки поза банками – за підсумками року готівка поза банками збільшилася на 48,2%, або на 36,1 млрд. грн. – до 111,1 млрд. грн.;

2) зростання обсягів кредитування фізичних осіб та пов'язане з цим збільшення обсягів зовнішнього залучення банками коштів за кордоном – обсяг кредитів фізичним особам у 2007 р. збільшився на 97,9%. Значною мірою за рахунок цього загальний обсяг кредитних вкладень збільшився на 74,1%. Унаслідок прискореного зростання платоспроможності населення, банківська система в умовах нерозвинутого фінансо-

Рис. 2. Динаміка ІСЦ, темпів зростання ВВП та простроченої заборгованості в Україні

Джерело: [5, 192]

вого ринку зростаючий попит на кредитні ресурси задовольняла за рахунок активних запозичень за кордоном, інтенсивність яких у 2007 р. значно збільшилася.

Ще до виникнення загострення в економіці та фінансовому ринку Національний банк України вживав заходи щодо нівелювання зовнішніх ризиків та підтримці ліквідності банківської системи України, зокрема:

- посилював пруденційні нормативи діяльності банків (у т.ч. у частині вимог адекватності капіталу), стимулюючи їх укладати угоди в національній валюті і більш зважено підходити до управління ризиками;

- розширював можливості банків з підтримки їх ліквідності, у т.ч. через розширення переліку можливої застави, яка береться під забезпечення в разі надання кредитів рефінансування;

- проводив адекватну процентну політику, спрямовану на стимулювання заощаджень населення;

- нарощував валютні резерви, які нададі дали змогу збалансовувати попит і пропозицію на іноземну валюту в період загострення. Лише в січні – серпні 2008 р. Національний банк викупив у резерви 6,5 млрд. дол. США.

Зазначені дії певною мірою забезпечили підґрунтя для протидії кризовим явищам як в економіці, так і у банківській сфері, оскільки сприяли зниженню напруги на грошово-кредитному ринку, поступовому припиненню тенденцій до відпливу коштів з банківської системи, збільшенню її ліквідності, забезпеченню безперебійного здійснення розрахунків в економіці.

З метою регулювання діяльності банківської системи та впливу на її ліквідність НБУ були вжиті такі заходи [7]:

- уведення з 20 листопада 2007 р. до складу зобов'язань банків, які підлягають обов'язковому резервуванню, коштів, які залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів;

- підвищення коефіцієнтів резервування за кредитами, наданими в іноземній валюті;

- підвищення вимог щодо оцінки якості кредитних операцій;

- запровадження вимог щодо покриття регулятивним капіталом валютного ризику та ризику довгострокової ліквідності, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності;

- забезпечення розміру ставок за активними операціями Національного банку на позитивному рівні щодо рівня інфляції – ставки за щоденними операціями рефінансування овернайт у листопаді збільшилися з 9% та 10% (без забезпечення) до рівня 12% та 12,5% відповідно, у грудні – до 14,5% та 15%;

- активізація роботи із залучення коштів банків – процентні ставки за депозитними сертифікатами після відновлення в серпні проведення мобілізаційних операцій установлювалися на рівні від 0,5% до 5%, у листопаді – від 0,5% до 7%, а в грудні від 0,5% до 8% залежно від терміну. З 1 січня 2008 р. розмір облікової ставки було збільшено з 8% до 10% річних.

Зазначені дії дозволили оптимізувати рівень ліквідності банків і запобігти надмірному розширенню грошової пропозиції. Ураховуючи зменшення рівня вільної ліквідності в жовтні – грудні на 7,6 млрд. грн., її рівень за станом на 1 січня 2008 р. (9,4 млрд. грн.) був лише на 1,5 млрд. грн. нижчим, ніж на початок року.

У 2008 р. грошово-кредитна політика здійснювалася за складних макроекономічних умов. Якщо в світовій економіці кризові явища первісно зародились у фінансовій сфері і лише потім знайшли відображення в діяльності реального сектору економіки, то в Україні ситуація розвивалася за протилежним сценарієм. З метою зменшення попиту на іноземну валюту, а також закріплення позитивних тенденцій до стабілізації ситуації в банківській системі Національний банк на початку грудня 2008 р. перейшов до другого етапу стабілізаційних заходів, який передбачав:

- у сфері регулювання ліквідності – скасування додаткових інструментів підтримки ліквідності та здійснення рефінансування виключно з використанням традиційних механізмів, які використовувалися до кризи;

- у сфері процентної політики – ужиття заходів щодо підвищення вартості націо-

нальної валюти. Зокрема, ставка за кредитами овернайт під забезпечення державними цінними паперами зросла до 22%; без забезпечення (бланковий) – до 25%. Рівень ставок за депозитними сертифікатами НБУ в останній декаді грудня 2008 р. становив від 4% до 25% річних;

- у частині регулювання вимог з формування банками обов'язкових резервів – ужиття заходів щодо подальшого посилення привабливості здійснення активно-пасивних операцій у національній валюті. Зокрема, з 5 грудня 2008 р. норматив обов'язкового резервування за залученими коштами в національній валюті був установлений на рівні нуля, тоді як за строковими коштами в іноземній валюті – 3% (з 2009 р. – збільшений до 4%), а за коштами в іноземній валюті на вимогу – 4% (з 2009 р. – збільшений до 7%);

- у площині пруденційних вимог – суттєве підвищення коефіцієнтів резервування (за ступенем ризику) за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає джерел надходження валютної виручки. Крім цього, були підвищені вимоги до якості прийнятого забезпечення за кредитами, а також до оцінки фінансового стану позичальників, у кредитних угодах з якими немає письмової згоди на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про них.

Головною метою монетарних заходів НБУ було досягнення якісних ефектів, які б, з одного боку, впливали на причини, а не на наслідки поглиблення тих або інших ризиків, а з іншого – створювали гарантії для досягнення стабільності на грошово-кредитному ринку в середньо- та довгостроковій перспективі.

З огляду на це, перелічені заходи НБУ визначалися відповідно до динаміки ліквідності банківської системи, поєднуючи в собі дії як з мобілізації коштів, так і з підтримки ліквідності банків. Так, обсяг мобілізаційних операцій становив 57,2 млрд. грн., що значно менше за обсяг операцій з рефінансування, який у 2008 р. становив 169,5 млрд. грн. [2, с. 167]

Внаслідок цього банківська система впродовж більшої частини 2008 р. не мала

проблем з ліквідністю. Активні дії Національного банку України з підтримки ліквідності банківської системи сприяли поступовому збільшенню рівня коррахунків банків, обсяг яких на 01.01.2009 р. становив 18,6 млрд. грн. і майже відповідав рівню початку 2008 р. (19 млрд. грн.).

Крім зазначеного вище, в 2008 р. постала проблема можливої втрати ліквідності окремими великими банками, що зумовило б крах банківської системи загалом.

Для порятунку Промінвестбанку НБУ наприкінці вересня 2008 року відкрив кредитну лінію в розмірі 5 млрд. грн. А у жовтні 2008 року в банку було запроваджено тимчасову адміністрацію. Ситуація навколо Промінвестбанку спровокувала кризу довіри до банківської системи України. За офіційним повідомленням НБУ, з 1 жовтня вплив депозитів з вітчизняних банків сягнув понад 3 млрд. доларів США (близько 10% під усіх строкових депозитів). У результаті 11 жовтня 2008 року Національний банк України прийняв постанову № 319, якою передбачалася можливість надання банкам стабілізаційних кредитів, обмеження обсягів активних операцій та встановлення заборони на дострокове повернення депозитів фізичних осіб. У другій половині жовтня 25 українських банків звернулися за допомогою до НБУ, і він виділив на їх рефінансування понад 8 млрд. грн. Проте міжнародні рейтингові агентства знизили кредитні позиції більшості українських банків, що стало додатковим поштовхом для паніки серед вкладників. Вони почали масово скуповувати іноземну валюту, що спровокувало зростання її курсів [2, с. 371].

Наступний етап світової кризи відзначився на банківській системі країни в цілому тим, що значно вплинув на функціонування грошово-кредитного ринку у 2009 р. -

З метою стримування тенденції до прискореного зростання ліквідності та забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку Національний банк України в II півріччі 2009 р. посилив мобілізаційні акценти в своїх операціях з регулювання ліквідності банків. Це виявлялося в зменшенні обсягу операцій з рефінансування банків та збільшенні обсягу мобілізаційних опера-

цій. Обсяг операцій рефінансування упродовж II півріччя 2009 р. становив 8,6 млрд. грн., тоді як у I півріччі – 55,8 млрд. грн. Натомість основна частина мобілізаційних операцій була здійснена в II півріччі – 57,2 млрд. грн., тоді як у I півріччі – 39,5 млрд. грн. [8, с.5].

Одночасно були посилені вимоги до формування банками обов'язкових резервів. У грудні обсяг обов'язкових резервів, що був перерахований банками на окремий рахунок, становив 5,8 млрд. грн. Загальний обсяг обов'язкових резервів, сформованих банками за грудень 2009 р., становив 12,2 млрд. грн.

Динаміка показників економічного розвитку України в 2010 році, зокрема і грошово-кредитного ринку, свідчила про закріплення позитивних тенденцій на етапі посткризового відновлення.

Зокрема, серед головних позитивних змін, які були характерні для грошово-кредитного ринку в цей період та сформували надійну основу для подальшого зміцнення банківської системи, а також сприяли відновленню її інвестиційної функції, можна виділити такі:

1. Подальше уповільнення споживчої інфляції, приріст якої за підсумками 2010 р. становив 9,1% порівняно з 12,3% у 2009 р., а її показник у грудні (0,8%) був найнижчим за всю історію статистичних спостережень з 1991 р.

2. Покращення роботи банківської системи – регулятивний капітал банків зріс на 18,5%, рівень збитків знижено до 13,0 млрд. грн. (порівняно з 38,4 млрд. грн. у 2009 р.).

Дії Національного банку України в цей період були спрямовані на стабілізацію економічної ситуації, сприяли зниженню спекулятивного попиту в країні на іноземну валюту та стабілізації обмінного курсу гривні. Внаслідок цього, протягом 2009 року офіційний курс гривні знизився відносно євро та російського рубля – на 5,5% та 0,7% відповідно, а щодо долара США – всього на 3,7% (у 2008 році – на 52,5%).

Якісні та кількісні характеристики операцій Національного банку України з регулювання рівня ліквідності змінювалися залежно від спрямованості грошово-кредит-

ної політики, що відповідним чином позначилося на ліквідності банківської системи. Так, з огляду на закріплення позитивних тенденцій щодо зниження інфляційного тиску та стійкого домінування пропозиції над попитом на валютному ринку з середини II кварталу 2010 р. Національний банк України почав проводити більш м'яку грошово-кредитну політику. Як наслідок, середньоденне значення вільної ліквідності банківської системи переважно зростало (з 12,4 млрд. грн. у січні до 30,7 млрд. грн. у липні 2010 р.). За результатами 2010 р. цей показник зріс до 19,4 млрд. грн., тоді як у 2009 р. він становив 7,5 млрд. грн.

У 2011 р. грошово-кредитна політика спрямовувалася на досягнення та підтримку цінової стабільності, сприяння підтриманню стабільності банківської системи та додержання стійких темпів економічного зростання. Заходи, які вживалися НБУ в 2011 р. щодо збалансування грошово-кредитного ринку, відповідно відображались на динаміці ліквідності банківської системи. За 2011 р. залишки коштів на коррахунках банків зросли на 5,2 млрд. грн. – до 22,0 млрд. грн. У той же час монетарні умови у 2011 р. були більш жорсткими, ніж у 2010 р.

Здійснення НБУ відносно жорсткої політики з метою посилення довіри до гривні сприяло: зниженню інфляції, зростанню депозитної бази банків, загальний обсяг яких на початку 2011 р. зріс на 11,5%; зниженню відсоткових ставок за операціями банків (з 15,0 % в кінці 2010 р. до 14% у червні 2011 р.).

Упродовж 2011 р. динаміка ліквідності банківської системи формувалася під впливом дії різноспрямованих чинників. Так, чинники, пов'язані із фіскальною сферою, сприяли її збільшенню. Натомість через валютний та кредитний канали відбувалося вилучення коштів з обігу.

Незважаючи на регулярне проведення операцій з мобілізації коштів банків, залишок акумульованих з їх допомогою коштів зменшився на кінець 2011 р. до 5,5 млрд. грн. порівняно з 9,4 млрд. грн. на початок року. Вилучення коштів ліквідності відбувалося також через кредитний канал. Об-

сяг повернення банками заборгованості за раніше наданими Національним банком кредитами становив 29,5 млрд. грн., із них достроково банки повернули 8,6 млрд. грн. Обсяг операцій з рефінансування банків у 2011 р. становив 28,8 млрд. грн., з них обсяг операцій прямого репо становив 23,6 млрд. грн.

Зменшення ліквідності відбувалось і внаслідок переведення частини коштів у готівкову форму. Обсяг готівкової гривні в обігу збільшився на 9,5 млрд. грн. З метою огляду кредитної лінії та підтвердження аналітичних даних розглянемо рис. 3.

Отже, з 2008 р. прослідковуються тенденції до зростання кредитів, наданих суб'єктам господарювання поряд з довгостроковими кредитами. Натомість надані кредитні кошти для фізичних осіб, з 2008 р. збільшились із 153 633 млн.грн. до 268 857 млн.грн. на початок 2009 р. Після чого спостерігається тенденція до зниження обсягів фінансування для фізичних осіб.

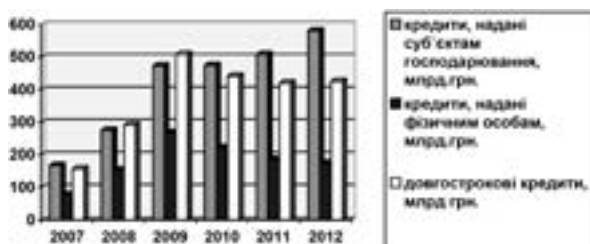

Рис. 3. Динаміка обсягів виданих кредитів банками України

Джерело: [1]

Для детального дослідження динаміки власного капіталу банківської системи в цілому та окремо за групами банків використано табл. 5.

Із даних таблиці бачимо, що до 2009 р. загальний власний капітал банківської системи та по кожній групі банків динамічно збільшувався. Так, у 2007 р. темпи росту власного капіталу банківської системи України склали 164%, у 2008 р. – 172%. Якщо розглядати ці показники в розрізі груп банків, то найвищими темпами власний капітал зростав: у 2007 р. у групі середніх (196%) та найбільших банків (174%), а у 2008 р. – у групі найбільших банків – 189%,

та великих банків – 167%. У 2009 р. із розгортанням фінансової кризи на території України відбулося зниження власного капіталу у банківській системі України на 3% та уповільнення темпів його зростання за окремими групами банків.

З покращенням загального стану банківської системи України у 2010-2011 рр. відбулося і зростання темпів власного капіталу банків до 120%. За 2010 р. та перше півріччя 2011 р. найвищими темпами зростає власний капітал великих, малих і найбільших банків.

Слід відзначити, що упродовж аналізованого періоду у власному капіталі банківської системи найбільша частка належить I та II групі банків. Значущість середніх і малих банків у формуванні загального власного капіталу банківської системи була незначною. За досліджуваний період немає однозначної тенденції до збільшення чи зменшення частки банків III та IV груп банків у власному капіталі. Найвищий вплив груп середніх та малих банків у формуванні власних ресурсів банківської системи спостерігався у 2006 р., коли їх питома вага сумарно становила 29,4%. З проаналізованих даних видно, що банки III та IV груп мають низькі граничні можливості акумулювання та перерозподілу кредитно-інвестиційних коштів.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу макроекономічних показників, можна стверджувати, що перший та другий етап світової фінансової кризи на ліквідності банківської системи України позначились несуттєво. Натомість, починаючи з 2008 р., функціонування банківської системи описувалося такими руйнівними тенденціями [9, с. 7]:

- зростанням ризику ліквідності, валютного, кредитного та інших ризиків унаслідок значного впливу коштів клієнтів;
- невисоким рівнем надходжень від погашення активів;
- обмеженими можливостями щодо кредитування економіки та залучення коштів на міжбанківському й зовнішніх фінансових ринках;
- підтриманням ліквідності банків значною мірою за рахунок кредитів рефінансу-

Динаміка власного та статутного капіталу банків України, 2007-2011р. (млн.грн.)

№	Назва показника	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011
Банківська системи						
1.	Власний капітал	42566	69578	119263	115175	137725
2.	Статутний капітал	26266	42873	82454	119189	145857
3.	Частка статутного капіталу у власному капіталі, %	61,71	61,62	69,14	103,49	105,9
I група (найбільші банки)						
4.	Власний капітал	22965	39810	74958	81384	91487
5.	Статутний капітал	12459	21905	50356	75805	87097
II група (великі банки)						
6.	Власний капітал	7093	11669	19384	15501	20433
7.	Статутний капітал	4556	7828	12910	18557	32630
III група (середні банки)						
8.	Власний капітал	4567	8943	11114	10096	8375
9.	Статутний капітал	3040	6189	8562	10777	10685
VI група (малі банки)						
10.	Власний капітал	7942	9157	13808	13227	17430
11.	Статутний капітал	6211	6950	10626	14049	15445

Джерело: складено автором на основі опрацювання даних [1,5]

вання, отриманих від Національного банку України.

Щодо економічних показників і показників діяльності банківської системи, що мають безпосередній вплив на її ліквідність в післякризовий період, то в I кварталі 2012 р. реальний ВВП зріс на 1,8% порівняно з відповідним періодом попереднього року. Основним чинником, що підтримував економічне зростання, був високий внутрішній споживчий попит. Підвищення соціальних стандартів на початку року забезпечило високі темпи зростання реальної заробітної плати (14,7% за I квартал 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р.).

Індекс споживчих цін (далі – ІСЦ) у I кварталі 2012 р. зростав низькими темпами (у середньому 0,2 % за місяць), у річному вимірі споживча інфляція в березні знизилася до 1,9 % (найнижчий показник за 9 останніх років). Продовжилося уповільнення базової інфляції в річному вимірі до 5,3 % порівняно з 6,9 % у грудні 2011 р. [10]

Здійснюючи операції на відкритому ринку Національний банк у I кварталі 2012 р. придбав державні облигації України на за-

гальну суму 5,6 млрд. грн. Загальний обсяг операцій з рефінансування банків за I квартал 2012 р. становив 10,5 млрд. грн. (у відповідному періоді минулого року – 7,9 млн. грн.).

Ці заходи відповідним чином відобразилися на динаміці ліквідності банківської системи. Зокрема, середньоденний залишок коштів на кореспондентських рахунках банків у Національному банку за I квартал 2012 р. становив 20,3 млрд. грн., що на 18,7%, або на 3,2 млрд. грн. більше порівняно з IV кварталом 2011 р. [1]

Окрім дій НБУ, упродовж I кв. 2012 р. ліквідність банківської системи зростала внаслідок переведення готівкових коштів у безготівковій. Обсяг готівкової гривні в обігу протягом I кв. 2012 р. зменшився на 4,6 млрд. грн. [1]

Фіскальні чинники протягом I кварталу незначно впливали на ліквідність банківської системи. Проте слід зауважити, що збільшення залишків коштів уряду в національній валюті на рахунках у Національному банку протягом I кварталу 2012 р. майже в 3 рази в порівнянні з 2011 р., або на 3,7 млрд. грн. – до 5,7 млрд. грн. стало

ще одним чинником зменшення ліквідності банківської системи [1].

Щодо показників сучасного стану фінансової системи, можемо спостерігати, що в другій половині 2013 року динаміку грошової маси визначало зростання як депозитів резидентів у національній валюті, так і збільшення готівки поза банками. Залишки коштів банків на кореспондентських рахунках у Національному банку України були меншими, ніж у жовтні. Основним інструментом підтримки ліквідності були операції з рефінансування банків. Внутрішній кредит збільшився як за рахунок зростання чистих вимог до центральних органів державного управління, так і вимог до інших резидентів, переважно сектору нефінансових корпорацій.

Кошти на коррахунках банків у Національному банку України в листопаді скоротилися на 7.9% – до 25.8 млрд. грн. Їх середньоденний обсяг становив 24.1 млрд. грн. і був меншим порівняно з жовтнем 2013 року на 2.8%, або на 0.7 млрд. грн.

У листопаді темпи зростання депозитів резидентів прискорилися. Насамперед збільшилися залишки на депозитних рахунках сектору домашніх господарств у національній валюті, що свідчило про сталу довіру населення до банківської системи та гривні. Динаміка залишків коштів на рахунках сектору нефінансових корпорацій протягом місяця була різноспрямою. Поліпшилася структура депозитів нефінансових корпорацій у національній валюті за строками. За 12-місячними кумулятивними даними зросли нові депозити, укладені з домашніми господарствами.

На 01.12.2013 залишки коштів, залучених від резидентів, становили 653.4 млрд. грн. Протягом листопада вони зросли на 5.7 млрд. грн., або на 0.9%. Приріст депозитів резидентів у річному обчисленні збільшився до 20.5%, з початку року – до 14.2%. Збільшення залишків депозитів резидентів у листопаді відбулося насамперед на рахунках у національній валюті – на 6.3 млрд. грн., або на 1.6%, у той час як в іноземній валюті вони знизилися на 0.6 млрд. грн., або на 0.2%. Відповідно в річному обчисленні темпи приросту депозитів у наці-

ональній валюті зросли до 33.5%, з початку року – до 25.7%. Переважно збільшилися залишки на довгострокових рахунках, що поліпшило структуру депозитів за строками. Протягом місяця головним чином зросли депозити від 1 до 2 років – на 3.6 млрд. грн., або на 1.5%. Їх темпи приросту залишалися найвищими як у річному обчисленні, так і з початку року – 51.9% та 48.1% відповідно.

Місячний приріст залишків кредитів, наданих резидентам, у листопаді був найвищим у поточному році. Кредитна підтримка банками реального сектору економіки здійснювалася насамперед у національній валюті. Основним позичальником залишався сектор нефінансових корпорацій. Найбільше зросли залишки короткострокових кредитів, наданих нефінансовим корпораціям на поточну діяльність. Тривало скорочення кредитної заборгованості сектору домашніх господарств в іноземній валюті та зростання в національній валюті, що сприяло подальшій дедоларизації економіки. Нові кредитні угоди протягом листопада укладалися переважно з нефінансовими корпораціями.

Залишки за кредитами, наданими резидентам, зросли за місяць на 15.3 млрд. грн., або на 1.8%, і на 01.12.2013 становили 887.6 млрд. грн. Це був найвищий місячний приріст залишків кредитів у поточному році. Приріст кредитів резидентів у річному обчисленні збільшився до 7.7%, з початку року – 10.7%. Кредити надавалися насамперед у національній валюті (приріст за місяць – 17.3 млрд. грн., або 3.1%). Відповідно річна зміна кредитів, наданих резидентам у національній валюті, зросла до 13.2%, з початку року – до 21.6%. Проте зміна кредитної заборгованості резидентів в іноземній валюті в річному обчисленні становила “мінус” 1.5%, з початку року – “мінус” 0.6%.

Протягом місяця головним чином зросла кредитна заборгованість строком до 5 років: на рахунках до 1 року – на 11.0 млрд. грн., або на 2.8%, від 1 до 5 років – на 4.9 млрд. грн., або на 1.6%. Залишки кредитів більше 5 років знизилися. У річному обчисленні та з початку року найвищими були

темпи приросту короткострокових кредитів – 15.8% та 34.5% відповідно.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що, незважаючи на значний спектр стабілізаційних заходів щодо підтримання ліквідності банківської системи, Національний банк України допустив низку зволікань і хибних дій, які в кінцевому випадку призвели до різкого погіршення стабільності банківської системи і падіння довіри населення.

Зокрема, зважаючи на загрозу ситуації, перші дії НБУ були спрямовані на підтримання ліквідності банківської системи, про що свідчить прийняття НБУ 14.10.2008 р. Постанови «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» № 319., відповідно до якої банки повинні були «проводити з метою недопущення дострокового зняття коштів роз'яснювальну роботу зі своїми клієнтами» [11], що банки зрозуміли як заборону на дострокове повернення строкових депозитів. Фактично у НБУ не було достатніх законних повноважень для запровадження такого обмеження і цей крок суперечив нормам Цивільного кодексу України. Проте він дав можливість уповільнити процеси відпливу коштів з банківських установ.

Водночас необхідно вказати на зволікання та нерішучість НБУ при прийнятті такого важливого для банківської системи рішення: по-перше, лише за 10 днів жовтня 2008 р. до прийняття Постанови загальна сума зобов'язань банків зменшилася на 18 млрд грн [12]; по-друге, під час кризи 2004 р. колишнім керівництвом НБУ також було прийнято постанову, спрямовану на забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банків (Постанова НБУ «Про тимчасові заходи щодо діяльності банків» від 30.11.2004 р. № 576 [13]), якою було введено заборону на дострокове повернення вкладів. Однак, якщо в Постанові 2004 р. НБУ «заборонив банкам дострокову виплату юридичним та фізичним особам коштів за депозитними договорами, строк виконання зобов'язань за якими ще не настав, за умови виплати відсотків згідно з цими договорами» і лише потім – «зобов'язав

банки проводити роз'яснювальну роботу з клієнтами з метою недопущення дострокового зняття ними коштів з поточних та депозитних рахунків» [13], то у відповідній постанові 2008 р. мова йшла лише про проведення роз'яснювальної роботи.

У грудні 2008 р. НБУ було прийнято Постанову «Про окремі питання діяльності банків» від 04.12.2008 р. № 413 [14]. Ця Постанова містила дві рекомендації банкам на випадок погіршення ліквідності: відмовитися від укладання договорів про відкриття кредитних ліній і надання інших безумовних кредитних зобов'язань; з урахуванням стану дохідності банку та реальних можливостей позичальників вживати заходів щодо дострокового погашення кредитів. Однак менеджмент банківських установ займався цими питаннями з часу настання кризи, що робило ці рекомендації неактуальними і наданими із запізненням.

Таким чином, застосований НБУ інструментарій не сприяв відновленню стабільності окремих банківських установ, вітчизняної банківської системи.

По-перше, перевірка Рахункової палати України показала, що більшість рішень правління НБУ не відповідали вимогам чинних нормативно-правових актів, НБУ використовувалися різні підходи до надання кредитів банкам, що створило підґрунтя для суб'єктивного підходу під час прийняття таких рішень.

По-друге, кредити рефінансування надавалися НБУ банківським установам без якісного оцінювання їх платоспроможності і здатності їх погасити, доцільності такого кредитування банківських установ, як наслідок, частина банків-позичальників пізніше переходила в розряд проблемних.

По-третє, власники банківських установ часто спрямовували отримані від НБУ кошти не на підтримання ліквідності, а на виведення коштів з банку на власні потреби, здійснення валютних спекуляцій, купівлю валюти, що створювало додатковий тиск на обмінний курс гривні і призвело до її значного знецінення. Це стало наслідком недостатнього контролю з боку НБУ над подальшим використанням банківськими установами отриманого рефінансування.

Не можна назвати ефективним і такий інструмент, як облікова ставка або ставка рефінансування, яка не повинна бути меншою за облікову ставку. З кінця квітня 2008 р. облікова ставка НБУ становила 12% і була знижена до 11% лише в червні 2009 р., а рефінансування банків здійснювалось за вищою, ніж облікова, ставкою. Тобто вартість рефінансування для банківських установ не була низькою, хоча більшість центральних банків іноземних країн у періоди кризових явищ постійно переглядала облікову ставку в бік зниження.

Хоча дії НБУ сприяли зменшенню ажіотажу навколо іноземної валюти, але вони мали тимчасовий характер, не усували основних проблем, які виникли до настання кризи, таких як значна доларизація економіки України, значні обсяги кредитування в іноземній валюті, що спрямовувались на купівлю імпортованих до України товарів. Слід також зазначити, що протягом жовтня – грудня 2008 р. гривня знецінилась більше ніж на 70% (з 5,06 грн. за дол. США до максимуму в 8,89 грн за дол. США), однак проведення валютних аукціонів було запроваджено НБУ лише в кінці листопада 2008 р. [15, с. 142].

Висновки

Підсумовуючи, можна говорити про те, що запроваджені НБУ заходи мали переважно тактичний характер, не сприяли усуненню першопричин настання кризи, а можливості, створені кризою для якісного перетворення системи державного управління банківською системою, не були використані. Крім того, вжиті НБУ заходи мали певні недоліки, серед яких основними є:

- запровадження НБУ заходів із запізненнями, що значно знижувало рівень їх ефективності;
- відсутність чіткої взаємодії між НБУ та іншими органами державного управління системи державного управління банківською системою при здійсненні антикризових заходів;
- суб'єктивний підхід з боку НБУ під час прийняття окремих рішень;
- недостатній контроль НБУ над подальшим використанням банківськими

установами отриманого рефінансування;

- неврахування всіх особливостей діяльності банківських установ в окремих антикризових ініціативах НБУ, їх незакінчений або популістський характер.

Однак, зважаючи на складний характер кризи, проблеми з її подоланням мали майже всі центральні банки країн світу, що спонукає до активізації процесу розробки відповідного антикризового інструментарію та заходів.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
2. Лис І.М. Підвищення ефективності управління ліквідністю та капіталізацією банківської системи / І.М. Лис // Соціально-економічні проблем сучасного періоду України: стабілізація та євроінтеграція : зб. наук. пр. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Л., 2009. – № 2. – С. 363–373.
3. Бюлетень Національного банку України . – 2010 – №2. – С. 46.
4. Бюлетень Національного банку України. – 2009. – №1. – С. 91-107.
5. Основні показники стану міжбанківського кредитного ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
6. Петрик О.І. Історія монетарного устрою в Україні / О.Петрик // Вісник Національного банку України. – 2007. – №1. – С. 5.
7. Вахненко Т. Кредитно-боргова експансія банків та методи її стримування / Т. Вахненко // Матеріали Інституту економіки та прогнозування НАН України від 30 травня 2008 року. – Київ, 2008.
8. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О.Петрик // Вісник Національного банку України. – №8. – 2009. – С. 4 – 10.
9. Яценюк А. П. Обґрунтування принципів і стандартів банківського регулювання та нагляду / А. П. Яценюк // Вісник Української академії банківської справи НБУ. – 2009. – № 1. – С. 3–8.
10. Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 рік : затверджено рішенням

АНОТАЦІЯ

У статті проведено оцінювання стану ліквідності банківської системи та основних фінансово-економічних показників у період фінансової нестабільності 2007-2010 років та посткризовий період. Зазначено недоліки в діях центрального банку та шляхи подолання наслідків цих дій.

SUMMARY

The estimation of liquidity state of bank system and major financial and economic indices in the period of financial non-stability 2007-2010 years and after crisis period has been carried out in the article. The defects in the central bank activity and ways to overcome the results of this activity have been market.

ням Ради Національного банку України - № 17 від 22.11.2012, зі змінами, внесеними рішенням Ради Національного банку України № 13 від 4 липня 2012 року.

11. Постанова Правління Національного банку України від 14.10.2008 р. № 319 «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2008. – Вип. 11. – С. 77.

12. Андриевская И. К. Стресс-тестирование: обзор методологий [Электронный ресурс] / И.К.Андриевская. – Режим доступа : <http://d.l.hse.ru/data/378/665/1234>.

13. Постанова Правління Національного банку України «Про тимчасові заходи щодо діяльності банків» від 30.11.2004 р. - № 576 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2004. – Вип. 12. – С. 61.

14. Постанова Правління Національного банку України від 04.12.2008 р. № 413 «Про окремі питання діяльності банків» – 2009. – Вип. 1. – С. 66.

15. Аналіз банківської діяльності : монографія / під ред. А. А. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2008. – 386 с.